

INSTITUCINĖS TALPYKLOS IR UNIVER- SITETŲ MOKSLINIŲ REZULTATŲ PUBLIKAVIMAS: ŠVEDIJOS REGIO- NINIO UNIVERSITETO ATVEJIS

Elena Macevičiūtė | Vilniaus universiteto Knygotyros
ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Švedijos bibliotekininkystės ir informacijos mokslo
mokykla, Buroso universitetas
Högskolan i Borås, SE-501 90 Borås, Sverige
El. paštas: elena.maceviciute@gmail.com

Thomas D. Wilson | Švedijos bibliotekininkystės ir informacijos mokslo
mokykla, Buroso universitetas
Högskolan i Borås, SE-501 90 Borås, Sverige
El. paštas: wilsontd@gmail.com

*Straipsnyje aprašomas tyrimas grindžiamas statistine institucinės talpyklos duomenų bazės ir reglamentuojančiųjų universiteto dokumentų analize, interviu su universiteto vadovais ir aktyviais mokslininkais duomenimis bei universiteto mokslininkų atsakymų į anketą analize. Tyrimo rezultatai rodo, kad Švedijos universiteto leidybinė politika orientuojama į kuo didesnį universiteto matomumą mokslinėje komunikacijoje, atvirosios prieigos kūrimą ir per ją prienamų dokumentų kokybės užtikrinimą bei mokslininkų atsakomybės už leidinių ir duomenų apie juos kokybę didinimą. Tačiau tiriamo universiteto mokslininkų žinios apie leidybos procesus, atvirosios prieigos galimybes, autorių teisių perdavimo pasekmes bei kitus su šiuolaiki-
ne mokslinė komunikacija susijusius procesus bei reiškinius yra gana ribotos. Norint sėkmingai įgyvendinti universiteto leidybinės politikos nuostatas, būtina mokslininkus nuolat šviesti ir konsultuoti šiais klausimais. Tai galėtų būti natūrali universiteto bibliotekos funkcija, pratęsianti jos darbą su institucine talpykla bei informacinio raštingumo ugdymu.*

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *institucinė talpykla, atviroji prieiga, mokslininkai, mokslinė komunikacija, leidyba, straipsnių publikavimas.*

IVADAS

Šiame straipsnyje pristatomas vieno Švedijos universiteto mokslo publikacijų skelbimo ir leidybos politikos įgyvendinimo bei jo mokslo darbuotojų nuostatų ir nuomonių apie atvirąją prieigą bei mokslo leidybą tyrimas. Jis atliktas talkinant tiriamo universiteto bibliotekai, o vienas iš tyrėjų grupės narių buvo bibliotekos darbuotojas.

Institucinės talpyklos tapo viena iš mokslinės komunikacijos formų, egzistuojančių šalia žurnalų ir monografijų leidybos. Lietuvoje tokio tipo institucinės talpyklos kol kas dar naujiena, nors akademinės e. leidybos sistema įdiegta ir publikacijų registravimo bei viso teksto publikavimo pagrindai dedami nuo 2005 metų. Tačiau atviroji prieiga ir institucinės talpyklos apipintos viena kitai prieštaraujančiomis idėjomis ir patirtimis. Tokia padėtis būdinga ne tik Lietuvos mokslo aplinkai ir universitetams. Naujos galimybės ir tradicijų lūžis sukelia daugybę stiprių interesų grupių konfliktų, ginčų, praktinių problemų. Šioje sumaištyje atsiranda nesuderintų ir įvairiai suprantamų politinių bei teisinių reikalavimų, kuriuos tenka įgyvendinti jiems nepritaikytomis ekonominėmis sąlygomis bei naudojant sparčiai kintančias technologijas, o jas savo ruožtu reikia įvaldyti ir prie jų prisitaikyti. Straipsnyje pateikiama vieno atvejo studija, kurioje tiriamas atvirosios prieigos per institucinę talpyklą diegimo *mokslo kontekstas*. Šį kontekstą tyrime sudaro universiteto vadovybės tam tikra politika, mokslininkų nuomonės ir elgsena. Taip pat trumpai apibūdinamas bendras Švedijos atvirosios prieigos kontekstas. Visai nekalbama apie bibliotekos, kuri praktiškai valdo ir diegia institucinę talpyklą, vaidmenį ir darbą, išskyrus tuos atvejus, kai juos mini tyrimo respondentai. Taigi institucinė talpykla šiame tyrime suvokiama kaip mokslinės komunikacijos veikėjas.

Mokslinė komunikacija (angl. *scholarly communication*) suvokiama kaip sistema, per kurią mokslininkai skleidžia, mainosi ir įgyja mokslinių tyrimų rezultatus. Ji apima ne tik mokslinių tekstų kūrimo, jų kokybės vertinimo ir sklaidos tam tikroje mokslo bendruomenėje procesus, bet ir kitas diskusijų ir idėjų mainų formas, kaip antai konferencijas, seminarus, projektų renginius, mokslininkų sambūrių tinkle kūrimą, nematomų kolegijų funkcionavimą, mokslininkų mobilumo programas ir neformalią komunikaciją. Šią sąvoką norime atriboti nuo mokslo komunikacijos (angl. *science communication*) sąvokos, kuri išreiškia mokslo žinių perdavimą plačiai visuomenei ir mokslo bei mokslininkų bendravimą su kitomis veiklos sritimis bei jų atstovais. Kai kurie apibrėžimai apriboja mokslinės komunikacijos sampratą tiktai mokslo leidyba, ypač, mokslo straipsnių publikavimo procesais. Šiame straipsnyje laikomasi plačios mokslinės komunikacijos sampratos, pateiktos Christine'os Borgman veikaluose: mokslinė komunikacija „suprantama kaip

bet kurios srities tyrinėtojų <...> informacijos naudojimas ir skleidimas visais formaliais ir neformaliais kanalais.“¹

Vis dėlto aprašomas tyrimas sutelktas į vieno universiteto atvejį, kuris apima institucinės talpyklos vaidmenį, universiteto mokslo darbų publikavimo ir leidybinės politikos nuostatas bei mokslininkų leidybinę elgseną ir nuomones apie mokslinės komunikacijos kanalus. Leidyba ir mokslo darbų publikavimas šiame tekste laikomi sinonimais, nors pirmasis terminas vartojamas kalbant apie visuomenės kontekstą, o antrasis – apie institucijos vidaus terpę.

Buvo atliktas gana platus ir gilus vieno Švedijos universiteto mokslinių rezultatų publikavimo politikos ir praktikos tyrimas siekiant rasti atsakymus į šiuos klausimus:

1. Kokiomis nuostatomis vadovaujasi universiteto vadovai formuodami mokslinių publikacijų skelbimo reikalavimus?
2. Kokį poveikį šie reikalavimai daro mokslininkų darbų publikavimui?
3. Ką universiteto mokslininkai mano apie universiteto mokslo darbų leidybos politiką bei nuostatus ir atvirąją prieigą?
4. Ką mokslininkai žino apie savo universiteto institucinės talpyklos atliekamas funkcijas ir duomenų kokybės problemas?

Tyrimu siekiama atskleisti, ar atvirosios prieigos idėja daro įtaką universitetų ir juose dirbančių mokslininkų publikacijų skelbimo praktikai ir bendroms nuostatomis. Kad galėtume atsakyti į šiuos klausimus, apžvelgsime literatūrą apie Švedijos ir kitų užsienio šalių universitetų mokslo finansavimą bei jo sąsajas su universitetų leidybos produkcija, atvirosios prieigos kaip leidybos formos sampratą bei mokslininkų publikacijų skelbimo elgseną.

Dalis mokslininkų rengimo programų beveik visame pasaulyje skiriama mokymui, kaip pristatyti mokslinio tyrimo rezultatus raštu ir žodžiu pagal esamas mokslo normas ir etiką, mokoma informacijos paieškos ir kritinio šaltinių vertinimo. Kiekviename universitete, rengiančiame doktorantus, dėstomi akademinio rašymo ir kritinės šaltinotyros kursai, kurie padeda rengti jaunus mokslininkus veiksmingai mokslinei komunikacijai. Taigi paprastai manoma, kad mokslininkai ir akademinės bendruomenės nariai yra gerai parengti informacinio raštingumo požiūriu.

Tačiau mokslo praktika šiuo metu pasižymi daugeliu naujovių kuriant mokslininkų tinklus, naudojant informacines technologijas, o nauji išteklių skirstymo mokslo institucijoms modeliai, leidybos praktikos ir atvirosios prieigos judėjimas

1 BORGMAN, C. L. *Scholarly Communication and Bibliometrics*. Newbury Park, CA, 1990, p. 13–14.

reikalauja nuolat atnaujinti šios srities žinias ir gebėjimus. Šios permainos taip pat susijusios su giliomis vertybėmis, todėl gali kilti vertybinių ir nuomonių konfliktų tarp skirtingų mokslinės bendruomenės narių ir kitų interesų grupių.

LITERATŪROS APŽVALGA

ATVIROJI PRIEIGA IR INSTITUCINĖS TALPYKLOS. Atvirosios prieigos publikacijų ir leidybos formų įvairovė, o ypač neaiškios arba nematomos ribos tarp tų galimybių dažnai kelia sumaištį tyrinėtojų ir atvirosios prieigos rėmėjų gretose. Netgi Berlyno deklaracijoje atvirosios prieigos apibrėžimas, kaip „autorių teisių savininko suteikiama neatšaukiama teisė vartotojui ją naudoti“ nėra visiškai vienareikšmiškas². Bo-Christerio Björko ir kt. (2010) straipsnyje „auksinei atvirajai prieigai“ priskiriami žurnalai, imantys autorių publikavimosi mokesť (nepriklausomai nuo to, ar tai straipsnio parengimo leidybai išlaidų padengimas, ar komercinės prenumeratos kainos pakaita), ir tikrieji atvirosios prieigos mokslininkams žurnalai (kurie teikia ir atviro publikavimosi, ir atviros panaudos galimybę), dažniausiai subsidijuojami universitetų, mokslininkų ar jų draugijų ir kitų rėmėjų. Visiems šiems žurnalams bendra tai, kad jie vykdo publikacijų kokybės kontrolę, t. y. organizuoja jų recenzavimą ir vertinimą. Idealiu atveju jie turėtų skelbti tik aukštos kokybės patikimus mokslo rezultatus pristatančius tyrimus. Tačiau jungiant žurnalus pagal šį bendrą bruožą išnyksta skirtumas tarp komercinės, ne pelno ir visiškai nemokamos prieigos autoriams ir skaitytojams, tarsi jis būtų visai nereikšmingas. Ši „auksinė“ prieiga priešinama, sakytum, vienintelei tikrai atvirai „žaliajai“ prieigai per institucines talpyklas ir saityno svetaines, kurios netikrina skelbiamų publikacijų kokybės jokiais žinomais būdais ir nedaro jų atrankos. Tačiau pastaruoju metu kai kurie autoriai grąžina į literatūrą šį reikšmingą skirtumą tarp komercinių ir nekomercinių žurnalų, kuris iš esmės veikia atvirosios prieigos prie mokslo rezultatų mechanizmus³. Tikslinant atvirosios prieigos sampratą būtina atsižvelgti į tam tikrus veiksnius, kurie atsiranda prie „auksinės“ atvirosios prieigos priskyrus komercinius žurnalus⁴:

1. Finansai, skiriami apmokėti milžiniškus „straipsnių parengimo leidybai“ mokesčius (apie 2000–3000 JAV dolerių), išimami iš tos pačios piniginių, kaip ir prenumeratos mokesťis, tik kito jos skyriaus (ne iš bibliotekos biudžeto, o iš moksliniam tyrimui skiriamų lėšų). Kaip ir prenumeratos atveju, mokslinio tyrimo įstaigos moka ir už turinio sukūrimą, ir už jo paskelbimą, tačiau pelną gauna visai kiti veikėjai. Jei mokslininkui skiriamas tikslinis leidybos finansavimas, tai įstaiga vis tiek moka už laiką, reikalingą parašyti paraišką, o gauti pinigai dažniausiai tiesiog peradresuojami iš tiesiogiai moksliniam tyrimui skirtų lėšų.

2. Komerčinis „straipsnio parengimo leidybai“ mokestis yra netgi didesnė blogybė, ypač jei labai paplistų. Jis „uždaro“ publikavimosi priegią mokslininkams, kurie nepajėgūs mokėti. Tai ne tik didina nelygybę tarp turtingų ir neturtingų institucijų mokslininkų, bet kelia pavojų akademinėi laisvei ir mokslininko nepriklausomybei, nes dabartinėje „publikavimo arba pražūties“ kultūroje tyrėjai gali būti linkę priimti rėmėjų siūlomas sąlygas.
3. Taip pat svarbu atkreipti dėmesį, kad mokestis už publikavimą gali iškreipti recenzavimo procesą, o tiksliau jo rezultatus. Galutinį sprendimą atrenkant straipsnius publikacijai gali lemti ne rezultatų kokybė, o institucijos, kurioje dirba autorius, finansinis pajėgumas ir galia. Tik labai naivūs žmonės gali tikėti nuoširdžiais leidėjų įtikinėjimais, kad taip neatsitiks, ypač jei tie leidėjai už žurnalų produkciją gauna 30 proc. pelną ir nori jį padidinti ligi 38 proc.⁵
4. Palankiausias mokslo bendruomenei ir didžiausią naudą visuomenei teikia universiteto, mokslo tarybos ar mokslinės draugijos subsidijuojamo mokslinio žurnalo modelis, kuris leidžia išvengti visų minėtų pavojų (net jeigu jie būtų tik hipotetiniai). Tai trečiojoje mokslo komunikacijos konferencijoje patvirtino Markas McCabe'as. Jis pristatė skirtingus mokslinės leidybos ekonominius modelius ir įvertino jų naudą visuomenei. Pasak jo, „subsidijuojamo žurnalo modelis“ teikia maksimalią socialinę naudą ir turėtų būti remiamas visų mokslo tarybų⁶. Markas J. McCabe'as ir Christopheris M. Snyderis⁷ paskelbė straipsnį apie sudėtingą mokslo leidybos ekonomikos aplinką, tačiau subsidijuojamo žurnalo ekonominio modelio jame nenagrinėja. Šio tipo verslo modelį naudoja dauguma Lietuvos mokslo įstaigų leidžiamų žurnalų.
5. Regis, šiuo metu publikavimosi mokestis tapo papildoma pelno srovele stambiesiems komerciniams leidėjams, nes jų siūlomos prenumeratos kainos toliau

2 *Berlin declaration on open access to knowledge in the sciences and humanities* [interaktyvus]. Berlin: Max Planck Society, 2003. 4 p. [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlin_declaration.pdf>.

3 SHORLEY, D.; JUBB, M. *The future of scholarly communication*. London, UK, 2013. Chapter 9.

4 MACEVICIUTE, E. Review of: Morrison, Heather. *Scholarly communication for librarians*. Oxford: Chandos Publishing, 2009. *Information Research* [interaktyvus], 2009, vol. 14, no. 4, review no. R359 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://informationr.net/ir/reviews/revs359.html>>.

5 MORRISON, H. *Scholarly communication for librarians*. Oxford, 2009, p. 48.

6 WILSON, T. D.; MACEVICIUTE, E. Conference report: Third Nordic Conference on Scholarly Communication, Lund 24-25 April, 2006. *Information Research* [interaktyvus], 2006, vol. 11, no. 3, conf 1 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://InformationR.net/ir/11-3/conf1.html>>.

7 MCCABE, M. J.; SNYDER, C. M. Academic journal prices in a digital age: a two-sided market model. *Journal of Economic Analysis and Policy*, 2007, vol. 7, no. 1, article 2 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://mccabe.people.si.umich.edu/McCabeSnyderDigital2007.pdf>>.

sėkmingai auga pralenkdamas bendrą infliaciją⁸, nors ir atsirado autorių (kad ir labai nedaug), mokančių už publikavimą.

Taigi šiame straipsnyje atvirosios prieigos terminas reiškia bet kuria forma publikuotų mokslo rezultatų nemokamą prieigą vartotojams. Terminas „aušinis kelias“ vartojamas kalbant apie atvirąją prieigą, už kurią mokama publikavimo mokesčių pavidalu. „Žaliois kelias“ – tai mokslo rezultatų skelbimas ir prieiga prie jų talpyklose ir saityno svetainėse visai be jokių apribojimų, netaikant nei recenzavimo, nei kitų kokybės užtikrinimo mechanizmų. Terminas „tikroji atviroji prieiga“ apibrėžia mokslo rezultatų skelbimą recenzuojamuose žurnaluose, kurie netaiko nei publikavimosi, nei prenumeratos mokesčių, o yra subsidijuojami institucijų ar individų.

Kaip jau nurodyta, „žaliois kelias“ dažniausiai siejamas su įvairaus tipo talpyklomis. Šiaip jau akademinis lietuvių kalbos žodynas apibrėžia talpyklą kaip „vietą kam talpinti, laikyti, kaupiti“ (<http://www.lkz.lt/>). Atvirosios prieigos kontekste talpykla suprantama kaip vieta, kurioje „kaupiami, tvarkomi ir atveriami prieigai internete tyrimų rezultatai“ (<https://www.openaire.eu/lt/component/content/article/245-what-is-an-institutional-repository>). Dažniausiai šios talpyklos suvokiamos kaip teikiančios atvirąją, t. y. nemokamą, prieigą visiems galimiems vartotojams, neatsižvelgiant į tai, kas jie yra ir kur yra. Didžiausias atvirosios prieigos publikacijų talpyklų propaguotojas vengrų kilmės britų mokslininkas Stevanas Harnadas teigia, kad „atviroji prieiga – tai preliudija į ketvirtąją žmonijos pažinimo ir komunikacijos revoliuciją“⁹ (pirmosios trys buvo kalba, raštas ir spauda). Pasak S. Harnado, atviroji prieiga turi padėti ligi galo išnaudoti kolektyvinę žmonijos intelektą, o pagrindinis atvirosios prieigos instrumentas – mokslo darbų talpyklos, kurių svarbiausia sėkmės prielaida yra mokslininkų įpročio skelbti jose darbus arba savarankiško archyvavimo įgūdžio išugdymas.

Mokslo darbų talpyklos gali būti skirstomos įvairiai: pagal priklausomybę institucijai, pagal turinį, pagal į ją įkeltos medžiagos pobūdį ir t. t. Šiam straipsniui svarbiausia institucinės talpyklos sąvoka – tai talpykla, sukurta vienos institucijos (dažniausiai universiteto ar kitos mokslo tiriamosios organizacijos) mokslo rezultatams ir kitai medžiagai (pvz., mokomajai literatūrai) skelbti internete. Prieiga prie talpykloje esančios medžiagos yra visiškai laisva, t. y. nemokama ir nepasunkinama kitokio pobūdžio barjeriais (pavyzdžiui, registracija).

Mokslo rezultatų publikavimas tokiose talpyklose kelia ginčų, nes publikacijų kokybė dažniausiai nekontroliuojama, o mokslininkai nepripažįsta talpyklų kaip įteisintų leidybinių kanalų. Be to, talpyklos grindžiamos savarankiško archyvavimo (angl. *self-archiving*) veikla, kuri reikalauja papildomų mokslininko darbo sąnaudų. Kita vertus, tokio tipo publikavimą riboja komercinių mokslo žurnalų reikalavimai ir autorių teisių sutartys.

LEIDYBA IR IŠTEKLIŲ MOKSLO TYRIMAMS SKYRIMAS. Galima skirti du mokslo tyrimų aprūpinimo ištekliams politikos lygmenis, kurie glaudžiai susiję vienas su kitu: valstybinį ir institucinį. Valstybiniu lygmeniu ištekliai skirstomi mokslo institucijoms, o institucijos paskirsto juos viduje. Be to, pavieniai mokslininkai ir jų grupės gali būti finansuojami valstybės ar tarptautinių valstybinių ir privačių organizacijų per projektus.

Leidyba ir mokslo išteklių paskirstymas yra aiškiai siejami šiuolaikinėje mokslo politikoje. Ši sampyna išaugo iš bandymų surasti aiškius ir paprastus mokslo rezultatų matavimus ir juos naudoti kaip finansavimo kriterijų. Taip įvairūs finansuotojai, o pirmiausia valstybės, siekia užtikrinti geriausių ir perspektyviausių mokslinių tyrimų aprūpinimą. Ne taip seniai šiuo tikslu pradėti naudoti bibliometriniai matavimai taip pat rodo, kad mokslo veikloje įsigalėjo verslo modeliai ir išaugo dėmesys jo efektyvumui. Tačiau šios pastangos sukėlė nemaža problemų.

Diana Hicks atliko kelis tarptautinius tyrimus lygindama kai kurių šalių mokslinio finansavimo sistemas, pagrįstas veiklos rezultatais¹⁰. Ji atkreipė dėmesį į tai, kad atsiranda įtampa tarp augančio šių sistemų sudėtingumo ir praktiškumo¹¹. Sudėtingas ir rafinuotas kokybinis recenzavimas arba nepaprastai tikslūs bibliometriniai matavimai didina vertinimo proceso sąnaudas ir ilgina jo laiką, tačiau abiem atvejais tokiais būdais siekiama taip aktyviai reikalaujamo sąžiningo skirtingų akademinų disciplinų rezultatų vertinimo. Sąžiningumo reikalauja mokslininkai ir mokslo institucijos, nes jų finansavimas priklauso nuo šio vertinimo, o ypač jo kiekybinio komponento, išvadų, todėl jose negali atsirasti klaidų.

D. Hicks ištyrinėjo trylikos valstybių mokslo finansavimo pagal veiklos rezultatus sistemas. Pasak jos, Švedijoje šiuo metu taikomas paskirstymo modelis skiriamas sutelkti išteklius, nes manoma, kad tarptautinė konkurencija reikalauja koncentracijos ir aiškių prioritetų, kad būtų išlaikyta aukšta mokslo tyrimų kokybė¹². Ši įžvalga grindžiama Europos Komisijos 2010 metų ataskaita. Pasak D. Hicks, šią

8 TILLERY, K. *2012 Study of subscription prices for scholarly society journals: society journal pricing trends and industry overview* [interaktyvus]. Lawrence, Kansas: Allen Press, Inc, 2012. 19 p. [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://allenpress.com/system/files/pdfs/library/2012_AP_JPS.pdf>.

9 HARNAD, S. Post-Gutenberg galaxy: The fourth revolution in the means of production of knowledge. *Public-Access Computer Systems Review*, 1991, vol. 2, no. 1, p. 39–53.

10 HICKS, D. Evolving regimes of multi-university research evaluation. *Higher Education*, 2009, vol. 57, no. 4, p. 393–404; HICKS, D. Performance-based university research funding system. *Research Policy*, 2012, vol. 41, p. 251–261.

11 HICKS, D. Evolving regimes of multi-university research evaluation. *Higher Education*, 2009, vol. 57, no. 4, p. 9.

12 HICKS, D. Performance-based university research funding system. *Research Policy*, 2012, vol. 41, p. 6.

tendenciją lėmė naujo viešojo valdymo reformos, siekiančios didesnio efektyvumo, tačiau kitos sistemos, skatinančios mokslo tyrimų kokybę, labiau atitinka naujesnio „viešųjų vertybių“ sąjūdžio idėjas¹³. Švedijos sistema remiasi bibliometriniais rodikliais – straipsnių skaičiumi ir citavimo dažniu. Pastarąjį rodiklį tenka pirkti iš užsienio. Bet kuri mokslo finansavimo sistema, kuri remiasi veiklos rezultatais, yra ir brangi, ir nepatikima. Be to, labai sunku nustatyti, kiek išteklių iš tiesų paskirstoma pagal šių rezultatų rodiklius. Į juos paprastai neįtraukiami kiti svarbūs mokslo poveikio duomenys, jie dažniausiai skatina konkurenciją dėl prestižo ir tam tikromis aplinkybėmis gali išplėsti mokslo elito kontrolės galimybes¹⁴. Dar svarbiau tai, kad toks vertinimas neskatina mokslo ir pramonės bendradarbiavimo ar taikomųjų tyrimų, kurie leistų pademonstruoti ekonominę mokslo naudą. Jis taip pat neprisideda prie teisingumo ir įvairovės plėtros, o dėl to nedidina universitetų visuomeninės vertės ir negausina jų viešųjų vertybių¹⁵.

D. Hicks taip pat nurodo, kad nepakanka vertinti socialinių mokslų produkciją tiktai pagal socialinių mokslų citavimo rodyklės (*Social Science Citation Index*) metodiką, pagrįstą beveik vien bibliometrija, nes ji klaidingai atspindi socialinių mokslų poveikį ir įtaką įvairiose šalyse ir mokslo institucijose. Šis klaidingas vaizdas atsiranda dėl to, kad socialinių mokslų literatūrą sudaro keturios skirtingos dalys¹⁶:

1. Tarptautinei auditorijai skiriami daugiausia anglų kalba paskelbti straipsniai recenzuojamuose žurnaluose. Šią socialinių mokslų publikacijų dalį galima išmatuoti taikant Socialinių mokslų citavimo duomenų bazę ir rodiklius. Daugelis tyrėjų atkreipė dėmesį, kad tam tikros šalys didina joms priklausančių publikacijų dalį per ilgesnį laiką. Tai apima ir Skandinavijos mokslo produkciją, kurios sveikatos ir socialinių mokslų sritys jau prilygsta daliai, kurią šios sudaro gamtos mokslų literatūroje¹⁷.
2. Knygos yra reikšminga socialinių mokslų produkcijos dalis ir dar reikšmingesnė ji humanitariniams mokslams. Žurnalų ir knygų citavimo palyginimai rodo, kad šiose srityse „[m]enka citavimo apimčių koreliacija su išsiskiriančiais ypač dažnai cituojamų autorių kompleksais (bibliometrinių duomenų kompleksais – *aut. past.*) leidžia manyti, kad žurnalų ir knygų literatūra priklauso skirtingiems pasauliams“¹⁸ ir kad jie atlieka skirtingą vaidmenį. Todėl vertinimo metu negalima ignoruoti nė vienos iš šių publikacijų grupių.
3. Trečioji socialinių mokslų literatūros dalis yra nacionalinė. „Socialiniai mokslai kur kas labiau integruoti į socialinį kontekstą, nes visuomenė yra jų pagrindinis rūpestis.“¹⁹ Dauguma mokslinių žurnalų, leidžiamų nacionalinėmis kalbomis, lieka už bibliografinių indikatorių ribų, nebent sukuriama nacionalinio citavimo duomenų bazė. Kaip tik ši dalis yra nepaprastai svarbi mažųjų šalių požiūriu raiškai socialiniuose moksluose.

4. Ne mokslo šviečiamoji ir populiarinimo literatūra ir raštai socialiniuose moksluose susieja mokslą ir praktinį jo taikymą. Ji atlieka funkciją, kuri technikos moksluose priskiriama patentams. Tačiau šio pobūdžio socialinių mokslų literatūra lieka visiškoje nežinioje, nors patentų literatūra visokeriopai matuojama ir apskaitoma bet kuriuose vertinimuose.

Taigi socialinių mokslų vertinimas turėtų būti kur kas atidesnis ir skirti dėmesio skirtingoms socialinių mokslų literatūros dalims.

Nepriklausomai nuo taikomos sistemos ar jos sąžiningumo kritikos, universitetai naudoja jas hierarchiškai reitinguodami savo padalinius ir individus. Tokios reitingų sistemos sukuria poreikį užimti aukštesnę vietą hierarchijoje, t. y. gerinti reitingus, o sykiu ir reputaciją, net jei tai niekaip nepasireiškia skirstant išteklius²⁰.

ATVIROJI PRIEIGA KAIP LEIDYBOS ATMAINA. Per pastarąjį dešimtmetį nemažai valstybinių ir privačių finansuotojų pradėjo vadovautis atvirosios prieigos principais. Jie reikalauja, kad mokesčių mokėtojų ir netgi privačių fondų finansuojamų mokslinių tyrimų rezultatai taptų prieinami visuomenei saityne be jokių apribojimų. Kai kurių valstybių parlamentai priėmė teisės aktus, kurie remia atvirąją mokslinio turinio prieigą. Atviroji prieiga šiuo metu vis dažniau apima ne tik mokslo žurnalus, bet ir skaitmenines knygas, duomenis, kitus skaitmeninius objektus. Tarptautinės organizacijos, pavyzdžiui, UNESCO ar Europos Komisija, svarsto atvirosios prieigos klausimus, jau nekalbant apie tarptautines mokslininkų ir bibliotekininkų asociacijas.

Atvirosios prieigos plėtra paskatino ir jos tyrimus. D. Hicks nurodo, kad universiteto moksliniai tyrimai turi dvigubą tapatybę: „viena vertus, jie yra didesnės universiteto bendros veiklos dalis“, kurią formuoja universiteto valdymo ir bendros strategijos kryptys, o kita vertus, „tai kiekvienos valstybės inovacijų sistemos esminis elementas, kuriuo rūpinasi vyriausybė, siekianti valstybės ūkio inovatyvumo“²¹.

Universitetai reaguoja į universitetų pasaulinių ir valstybinių reitingų sąrašų sudarymą įvesdami vidinį mokslo tyrimo rezultatų vertinimą savo padaliniams. Nors mažesnieji universitetai nesistengia patekti į pirmųjų dviejų ar keturių šimtų geriausių universitetų sąrašą, kuriame paprastai atsideria geriausiai finansuojami

13 Ten pat.

14 Ten pat, p. 13–14.

15 Ten pat, p. 14.

16 HICKS, D. The dangers of partial bibliometric evaluation in the social sciences. *Economia Politica*, 2006, vol. 23, no 2, p. 145–162.

17 INGWERSEN, P. The international visibility and citation impact of Scandinavian research articles in selected social science fields: the decay

of a myth. *Scientometrics*, 2000, vol. 49, no. 1, p. 39–61.

18 HICKS, D. The dangers of partial bibliometric evaluation in the social sciences. *Economia Politica*, 2006, vol. 23, no. 2, p. 8.

19 Ten pat, p. 10.

20 Ten pat.

21 Ten pat, p. 2.

universitetai, tačiau jie vis tiek stengiasi pagerinti savo reitingą tarp kitų panašių aukštojo mokslo institucijų. Dėl šios priežasties vidinės veiklos vertinimo kriterijai sutampa su valstybinių finansuojančių agentūrų kriterijais bei pasaulinės reitingavimo sistemos kriterijais. Kitaip sakant, vietinę mokslo institucijų leidybos politiką veikia valstybinių finansavimo institucijų reikalavimai vis daugiau publikacijų skelbti atvirosios prieigos šaltiniuose. Kita vertus, universitetų veiklos kryptį lemia ir reikalavimas publikuoti straipsnius aukšto prestižo žurnaluose. Todėl minėti vertinimo kriterijų prieštaravimai atsiranda ir universitetų vidinės veiklos vertinimo kriterijuose²². Dėl šių priežasčių Glazgo universitetas 2002 metais sukūrė institucinę talpyklą ir naudoja ją kaip centrinę atvirosios prieigos publikacijų duomenų bazę, kuri turi padėti pakelti šiam universitetui per Didžiosios Britanijos mokslo vertinimo procedūrą skiriamus balus²³.

Dauguma Švedijos universitetų ir didžiausi mokslo finansuotojai sutartinai siekia skatinti publikacijas atvirosios prieigos šaltiniuose. Tai matyti 2011 metų rugsėjo mokslinės veiklos ataskaitoje²⁴. Kadangi visi didieji mokslo finansuotojai pradėjo reikalauti atvirosios prieigos, tai padidėjo poreikis gauti informacijos apie leidybą ir mokslininkų teises į publikacijas. Universitetai tvarko institucines talpyklas ir taip pat yra varomoji jų plėtros jėga. Pagrindinis ataskaitos tikslas buvo atskleisti esamą atvirosios prieigos padėtį Švedijos universitetuose ir išsiaiškinti, ko tikimasi iš valstybės. Apklausoje dalyvavo 34 Švedijos universitetai. Septyni universitetai neatsakė į anketos klausimus, tarp jų du neturėjo institucinės talpyklos. Tyrimas parodė, kad dvidešimt du universitetai vykdo atvirosios prieigos politiką arba reikalauja visų universitete ginamų disertacijų ir vykdomų tyrimų ataskaitų privalomo publikavimo talpykloje. Trys iš jų reikalauja visus mokslinių tyrimų rezultatus skelbti atvirosios prieigos šaltiniuose, dvylika universitetų rekomenduoja tai daryti. Vienuolika neturi atvirosios prieigos politikos ar rekomendacijų, tačiau tyrimo metu jas rengė²⁵.

Anketoje universitetų buvo klausama, kurios sritys gautų daugiausia naudos iš nacionalinio koordinavimo, o ypač iš tų nacionalinių paslaugų, kurios skiriamos universitetų darbui su atvirosios prieigos šaltiniais. Universitetai išskyrė dvi akivaizdžias sritis: nacionalines skaitmeninių žurnalų licencijavimo sutartis ir bendradarbiavimą rengiant institucinių talpyklų bendrus standartus bei diegiant jų technologijas. Ir didieji, ir mažieji universitetai mano, kad bendra leidybos platforma yra reikalinga. Mažieji universitetai, kurie turi mažiau išteklių plėtrai, ypač suinteresuoti nacionaliniais susitarimais su skaitmeninių žurnalų leidėjais dėl gretutinio publikavimo. Visų universitetų nuomone, tokios sutartys gerokai supaprastintų atviros leidybos reikalus²⁶.

Atvirosios prieigos problemos universitetams tapo dar aktualesnės, kai didieji finansuotojai, įskaitant Europos Sąjungą ir privačius fondus, pradėjo reikalauti pu-

blikavimo atvirosios prieigos šaltiniuose. Todėl universitetai, kurie neturi tokios prieigos rekomendacijų ir strategijų, pradėjo jas kurti. Padidėjo poreikis padėti mokslininkams rengti publikacijas atvirosios prieigos šaltiniams ir supaprastinti gretutinės leidybos procesus. Tyrimas parodė, kad jau neapsiribojama informavimu apie atvirosios prieigos leidybos pranašumus ir praddami spręsti atvirosios prieigos leidybos vadybos klausimai²⁷.

Karolina Lindh ir Gunilla Wiklund²⁸ parengė Šiaurės šalių humanitarinių ir teisės mokslų leidybos ir atvirosios prieigos situacijos studiją. Jos atliko Šiaurės šalių žurnalų (į anketą atsakė 52 iš 123) ir monografijų leidėjų (atsakė 56 iš 175) apklausą ir atskleidė, ką jie žino apie atvirosios prieigos leidybą ir kokia praktika įprasta šioje srityje. Nors nė vienas leidėjas nėra atvirosios prieigos leidėjas, tačiau penkiolikos žurnalų straipsniai yra prieinami internete. Daugelis kitų leidėjų taip pat pareiškė pasirengę skleisti turinį be mokesčio, tačiau nieko nežinojo apie teisinius, ekonominius ar techninius apribojimus. Gana daug mokslinių monografijų ir žurnalų finansuoja mokslo tarybos, todėl tik kelių žurnalų leidėjai nerimavo, kad dėl atvirosios prieigos gali sumažėti jų pelnas. Labiausiai susirūpinę šiuo klausimu buvo knygų leidėjai.

Apskritai visų formų (žaliosios ir auksinės) atvirosios prieigos straipsniai 2009 metais sudarė 20,4 proc. „Viena iš keturių žaliųjų kopijų randama institucinėse talpyklose. Neseniai daug pastangų įdėta į tokių talpyklų kūrimą ir parengtos universitetų rekomendacijos, skatinančios ir reikalaujančios, kad mokslininkai jose deponuotų straipsnių kopijas, tačiau lyginant su pagrindinėmis dalykinėmis talpyklomis jų gyvavimo amžius kol kas yra trumpesnis. Kitos saityno svetainės, ypač autorių tinklapiai, vis dar plačiausiai naudojami kopijoms skleisti (40 proc.).“²⁹

Kai kurie veiksniai lemia skirtumus tarp įvairių disciplinų: „netolygus atvirosios prieigos žurnalų pasiskirstymas skirtingose disciplinose, nelygios

22 HICKS, D. Performance-based university research funding system. *Research Policy*, 2012, vol. 41, p. 251–261.

23 GREIG, M. Achieving an ‘enlightened’ publications policy at Glasgow. *Serials* [interaktyvus], 2009, vol. 22, no. 1, p. 7–11 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <doi: 10.1629/227>.

24 SVENSSON, A. *Open Access vid svenska lärosäten – en enkätundersökning* [interaktyvus]. Stockholm, 2011 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.kb.se/dokument/Om/projekt/open_access/2011/OA%20enkat%2020111010.pdf>.

25 Ten pat.

26 Ten pat.

27 Ten pat.

28 LINDH, K.; WIKLUND, G. *Open access för humanister och rättsvetare: en kartläggning av publiceringspolicy och praxis inom nordisk utgivning. Slutrapport*. Lund: University of Lund, 2010.

29 BJÖRK, B.-C., et al. Open access to the scientific journal literature: situation 2009. *PLoS ONE* [interaktyvus], 2010, vol. 5, no. 6, p. 8–9 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <doi: 10.1371/journal.pone.0011273>.

finansinės galimybės mokėti publikavimosi mokesčius, nuolatinių pripažintų dalykinių talpyklų trūkumas kai kuriose disciplinose, tradicinė kai kurių dalykų preprintų sklaida.“³⁰

KAIP MOKSLININKAI PUBLIKUOJA MOKSLO DARBUS. Atvirosios prieigos leidybos sėkmė priklauso nuo mokslo bendrijos, dalyvaujančios mokslinėje komunikacijoje, nuostatų ir įpročių. Atrodo, kad mokslininkai visuotinai remia tokią prieigą, o dauguma aukštojo mokslo įstaigų kuria institucines talpyklas. Mokslinės komunikacijos pokyčiai pastaraisiais metais paskatino atlikti nemažai mokslininkų nuomonių ir leidybinės praktikos tyrimų visame pasaulyje. Šiuose tyrimuose dažnai keliami klausimai: ar dažnai mokslininkai naudoja atviros prieigos leidinius ir kaip dažnai patys skelbia savo darbus atvirosios prieigos žurnaluose arba talpyklose? ar jie pasitiki šiais žurnalais ir talpyklomis? kokių ypatybių reikalauja iš tokio pobūdžio leidinių ir leidybos kanalų?

Viena iš didžiausių dvejų metų trukmės studijų, kuria siekta išsiaiškinti mokslininkų nuomonę atvirosios prieigos klausimais (SOAP – *Study of Open Access Publishing*), buvo baigta 2011 metų vasarį. Šią studiją vykdė CERN. Anketa apėmė tikrai klausimus apie „auksinę“ atvirąją prieigą. Į ją atsakė 40 000 mokslininkų ir tyrėjų. Rezultatai parodė, kad 89 proc. mokslininkų mano, kad jų tyrimo sritį atviroji prieiga paveiks palankiai³¹. Tarp atsakiusių į anketą buvo 628 Švedijos mokslininkai, o iš jų net 91 proc. manė, kad atviroji prieiga gali padaryti teigiamą poveikį jų mokslo sričiai³². Tai šiek tiek didesnė dalis, negu iš visų atsakiusiųjų.

Ankstesnis tyrimas buvo atliktas bendradarbiaujant su septyniais Švedijos universitetais 2008 m. vasario–2009 m. kovo mėn. Jį finansavo Švedijos karalishkoji biblioteka. Pagrindinis tikslas buvo išsiaiškinti mokslininkų požiūrį į straipsnių gretutinės leidybos etapus ir nustatyti, kokią paramą leidybos reguliavimui siūlo SHERPA/RoMEO³³. Mokslininkai teigiamai vertino gretutinę leidybą, nes ji didina prieigą prie straipsnių bei jų matomumą, be to, visos vieno autoriaus publikacijos surenkamos vienoje vietoje. Tačiau tyrimo metu mokslininkai įvardijo ir įvairių problemų: tai gretutinės leidybos laikas ir trukmė, autorių kopijų variantų kontrolė, taip pat nuorodų į autorines kopijas sunkumai, nes, pavyzdžiui, puslapių numeracija gali skirtis nuo žurnalo numeracijos. Tie mokslininkai, kurie prieštaravo gretutinei leidybai, tvirtino, kad ji yra pernelyg sudėtinga, reikalauja daug laiko, o dėl embargo laiko apribojimų ir visai praranda prasnę³⁴. Bendros išvados buvo tokios: ir mokslo finansuotojams, ir universitetams privalu turėti aiškius gretutinės leidybos reikalavimus, kad mokslininkai gerai juos suprastų. Kita vertus, šie reikalavimai leistų bibliotekoms spręsti, kaip geriau plėtoti leidybines sistemas ir kokius patarimus teikti mokslininkams. Paskelbus šią ataskaitą padėtis pagerėjo. Švedijos mokslo taryba nutarė, kad visų jos finansuojamų mokslinių

tyrimų rezultatai turi būti nemokamai prieinami po šešių mėnesių nuo publikavimo jau nuo 2010 metų sausio mėn.

2010 metais buvo atlikta Toronto universiteto mokslinio personalo apklausa. Ja siekta sukaupti duomenų apie universiteto mokslininkų leidybos ir mokslo rezultatų skleidimo praktiką, nustatyti, ką mokslo darbuotojai žino apie skaitmeninių technologijų įtaką sistemai, paskatinti pokalbį apie atvirąją prieigą ir susijusius klausimus³⁵. Duomenys buvo renkami išplatinus anketą. Joje pateikti 24 klausimai apie straipsnių publikavimo praktiką, nuomones apie leidybos reikalavimus ir sistemos permainas. Tyrimo rezultatai atskleidė mokslinės komunikacijos sistemos skirtumus įvairiose disciplinose ir tarp skirtingo lygio mokslininkų. Nustatyta, kad egzistuoja aktyviai skelbiančių mokslo darbus mokslininkų, taip pat besidominčiųjų mokslinė leidyba branduolys. Nors dauguma jų aktyviai skleidžia mokslo rezultatus, tik nedaugelis rašo aukštojo mokslo bendruomenei. Rezultatai aiškiai parodė, kad tokie reputacijos elementai kaip tikslinė auditorija, žurnalo straipsnių recenzavimas, aukštas leidinio reitingas yra svarbiausi kriterijai renkantis, kur skelbti straipsnį. Mokslinėje komunikacijoje toliau dominuoja tradicinė įprasta praktika, nors naudojama vis daugiau skaitmeninių medijų. Svarbu pažymėti, kad leidėjai dominuoja mokslinėje leidyboje ir diktuoja autorių teisių sąlygas mokslininkams, o šie jas dažniausiai priima. Viena iš pagrindinių priežasčių, veikiančių leidėjų ir mokslininkų santykius, yra ta, kad mokslininkai labai vertina recenzavimo procesą. Tai vienas iš veiksnių, pagal kurį pasirenkamas leidinys, tačiau mokslininkai labai aktyviai recenzuoja straipsnius ir patys. Dažniausiai mokslininkai sutinka, kad esama paaukštinimo ir vertinimo tvarka skatina tradicinę praktiką, bet ryškėja akivaizdūs disciplinų skirtumai. Kai kuriose,

30 Ten pat, p. 9.

31 DALLMEIER-TIESSEN, S., et al. *Highlights from the SOAP project survey: What Scientists Think about Open Access Publishing* [interaktyvus]. Deponuota 2011 m. [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://arxiv.org/abs/1101.5260>>.

32 GILBERT, J. *Attityder till open access-publishing. Svenska forskares svar i SOAP. Blogg: om livet på Chalmers bibliotek* [interaktyvus]. Göteborg: Chalmers, 2011 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://blog.lib.chalmers.se/2011/04/01/attityder-till-open-access-publishing-svenska-forskares-svar-i-soap/>>.

33 Britų universitetų institucinių talpyklų kon-

sorciumas SHERPA, kurio dalis RoMEO – leidėjų duomenų bazė.

34 BJÖRKLUND, C. et al. *Parallellpublicering av vetenskapliga artiklar. Slutrapport PAVA-projektet* [interaktyvus]. Stokholm: Kungliga Biblioteket, Programmet för OpenAccess.se, 2009 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.kb.se/Dokument/Om/projekt/open_access/pava_slutrapport_090402.pdf>.

35 MOOR, G. *Survey of University of Toronto faculty awareness, attitudes and practices regarding scholarly communication: a preliminary report* [interaktyvus]. Toronto: University of Toronto, 2011 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://hdl.handle.net/1807/26446>>.

kaip antai fizikoje, savarankiškas straipsnių archyvavimas yra elgsenos norma, o autorių teisės nekelia problemų³⁶.

Duomenys rodo, kad dauguma Toronto universiteto mokslininkų žino apie atvirąją prieigą ir tvirtai remia jos principus, tačiau jų suvokimas apie atvirosios prieigos galimybes gana miglotas, o žinių lygį lemia disciplinos tradicijos. Tačiau visai akivaizdu, kad apie universiteto teikiamas leidybos galimybes mokslininkai nieko nenučiuokia³⁷.

TYRIMO KONTEKSTAS IR METODAS

KONTEKSTAS. Švedijos mokslo taryba jau 2010 metais nurodė: „Mokslininkai, kurie gavo Švedijos mokslo tarybos finansavimą, privalo archyvuoti savo straipsnius atvirose duomenų bazėse, praėjus šešiesiems mėnesiams nuo jų paskelbimo, arba publikuoti juos iškart saityno atvirosios prieigos žurnaluose“³⁸. Šiuo metu Švedijoje vykdomos arba tęsiamos įvairios didesnės ir mažesnės atvirosios prieigos programos ir iniciatyvos. Štai tik kelios iš jų:

- Atvirosios prieigos žurnalų žinynas (DOAJ), kuris didina tokios prieigos mokslo žurnalų matomumą ir palengvina naudojimąsi jais jau nuo 2003 metų;
- Programa *OpenAccess.se* buvo įgyvendinta 2006–2009 metais ir įvertinta kaip labai sėkminga³⁹. Dabar ją tęsia Švedijos nacionalinė biblioteka. Programa skleidžia naujienas apie atvirąją prieigą Švedijoje ir koordinuoja valstybinio masto iniciatyvas;
- *Creative Commons Sverige* – nevyriausybinė organizacija, kuri rūpinasi teisiniais instrumentais, leidžiančiais autoriams suteikti galimybę kitiems laisvai naudoti jų kūrinius;
- 2013 metų birželio mėn. baigėsi projektas „Atvirosios prieigos kontroliuojamos kokybės monografijos Švedijoje“. Jį finansavo Nacionalinė biblioteka, Švedijos mokslo taryba ir Valstybės banko Jubiliejaus fondas (*Riksbankens Jubileumsfond*), projekte dalyvavo Geteborgo, Lundo, Upsalos, Stokholmo ir Linčopingo universitetai ir leidėjai.

Dauguma Švedijos universitetų priėmė nuostatus, reguliuojančius atvirąją prieigą prie leidinių jų institucinėse talpyklose ir kituose atvirosios prieigos šaltiniuose. Visi jie turi institucines talpyklas, kurioms reikia prisiderinti prie *SwePub* (<http://swepub.kb.se/>) kokybės reikalavimų, nes ši duomenų bazė importuoja visų talpyklų duomenis ir teikia prieigą prie visos Švedijos institucinių talpyklų medžiagos. Dauguma talpyklų priklauso universitetų bibliotekoms, kurios ir atsako už jų informacijos kokybės kontrolę. Ši užduotis labai svarbi mokslo skyriams ir mokslininkams, nes *SwePub* informacija naudojama kaip pagrindas įvairiems sprendimams, kurie gali būti susiję su išteklių skyrimu mokslo įstaigoms arba mokslininkams.

ninko karjera. Kaip matėme, Švedijos atvirosios prieigos iniciatyvos jau skaičiuoja daugiau kaip dešimtmetį. Įgyvendinus kai kuriuos patobulinimus ir plėtojant atvirąją prieigą toliau pagal Švedijos mokslo tarybos reikalavimą, ji įgyja vis svarbesnę vietą aukštojo mokslo institucijose.

Mes palyginome kelių aukštųjų mokyklų atvirosios prieigos leidybos nuostatus. Tam pasirinkome ir didelius nacionalinius, ir mažesnius regioninius universitetus: Blekingės technologijos institutą (2007), Čalmerso technologijos universitetą (2010), Jonšiopingo universitetą (2007), Malmės universitetą (2010), Stokholmo universitetą (2006), Švedijos žemės ūkio universitetą (SLU 2008) ir Buroso universitetą (2013). Visi nuostatai pasirašyti universiteto rektorių kaip įsakymai ir turi papildomus paaiškinimus ar reglamentavimą.

Leidybos ir publikavimo nuostatai priimti skirtingais metais. Jie gali būti nuolat tobulinami ir keičiami, bet mes apžvelgiame jų būklę, kokia ji buvo 2013 metų vasarą. Visų nuostatų antraštės nurodo, kad jie skiriami atvirajai prieigai, tiksliai Buroso universiteto nuostatai apima visą platesnę mokslinės leidybos sritį.

Kai kurie atvirosios prieigos nuostatai skelbiami ir švedų, ir anglų kalbomis (pvz., Blekingės, Čalmerso, Buroso), todėl galima manyti, kad jie skiriami ne tik tam tikro universiteto ar švediškai kalbantiems mokslininkams, bet ir užsienio mokslininkams, dirbantiems šiose institucijose, bei platesnei tarptautinei mokslo bendrijai. Tačiau kiekvienas dokumentas aiškia įvardija tuos, kuriems reikia laikytis juose apibrėžiamų taisyklių ir normų. Trys tokie dokumentai skiriami universiteto darbuotojams (Blekingės, Malmės ir Buroso), o kiti – mokslo tyrėjams, tačiau Stokholmo universiteto dokumentas taip pat mini dėstytojus, kaip atskirą kategoriją.

Medžiaga, kurią reikėtų pateikti atvirosios prieigos kanalais, nėra labai aiškiai apibrėžta. Malmės ir Blekingės dokumentuose ji išvis neminima. Švedijos žemės ūkio universiteto nuostatai aiškiai nenustato, ar jie aprėpia tik straipsnius, ar ir kitą medžiagą. Jonšiopingo ir Buroso universitetų nuostatai pirmiausia skiriami moksliniams straipsniams ir disertacijoms, o Čalmerso technologijos universiteto nuostatai apima visą mokslo produkciją. Stokholmo universiteto nuostatai plačiausi, nes apima visas publikacijas, susijusias su darbu šiame universitete.

Daugumoje nuostatų nėra griežto reikalavimo skelbti publikacijas per atvirosios prieigos kanalus. Visi jie rekomenduoja publikuoti straipsnius atvirosios

36 Ten pat, p. 19.

37 Ten pat, p. 23.

38 KRONMAN, U.; SVENSSON, A. *Open access in Sweden* [interaktyvus]. OpenAir Portal, 2012 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.openaire.eu/en/open-access/country-information/sweden>>.

39 WAAIJERS, L.; KVÆRNDRUP, H. M. Evaluation of OpenAccess.se, The Swedish national OA programme 2006–2009 [interaktyvus], 2009 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.kb.se/Docs/about/projects/openaccess/EvaluationOAse_LWaijers_HMKvaerndrup.pdf>.

prieigos žurnaluose, jei tokių yra (išskyrus Stokholmo universitetą). Blekingės nuostatai reikalauja visais atvejais teikti pirmenybę atvirosios prieigos kanalams. Buroso ir Žemės ūkio universitetai griežčiausiai išreiškia reikalavimą universitetuose ginamas disertacijas publikuoti institucinėse talpyklose. Čalmerso ir iš dalies Žemės ūkio universitetai reikalauja rinktis tik tuos žurnalus, kurie nedraudžia gretutinio viso teksto skelbimo per kuo trumpesnę laiką. Pastaruoju metu gretutinės publikacijos atvirąją priegią laiką reguliuoja Mokslo tarybos reikalavimai jos finansuojamiems projektams (per šešis mėnesius nuo paskelbimo). Postprintų skelbimą institucinėje talpykloje numato Blekingės universiteto nuostatai. Jonšopingo ir Buroso nuostatai reikalauja po publikacijos skelbti tekstus institucinėse talpyklose. Tačiau tik Čalmerso universiteto dokumente aiškiai minimas 6–12 mėnesių embargo laikotarpis. Kiti nuostatai griežčiau reikalauja bibliografinių duomenų registracijos institucinėse talpyklose ir skatina viso teksto deponavimą, kai tik atsiranda galimybė. Buroso nuostatuose nurodoma, kad registracija institucinėje talpykloje yra vidinių mokslo išteklių skirstymo pagrindas.

Ketveriuose nuostatuose arba jų prieduose nurodoma, kas atsakingas už jų įgyvendinimą. Stokholmo universitetas atsakomybę priskiria mokslo padalinių vadovams. Jie privalo užtikrinti nuolatinę bibliografinių duomenų pateikimą institucinei talpyklai. Švedijos žemės ūkio biblioteka atsako už bibliografinių duomenų kontrolę ir pagalbą mokslininkams sudarant autorių teisių sutartis su leidėjais. Buroso ir Malmės universitetuose atsakomybę paskirstyta labai griežtai. Abiejų universitetų nuostatai numato, kad už publikacijų registravimą (bibliografinių duomenų pateikimą) atsako patys mokslininkai, padalinių vadovai įgyvendina atvirosios prieigos reikalavimus padaliniuose, o bibliotekos teikia paramą registruojant ir publikuojant medžiagą institucinėse talpyklose, konsultuoja mokslininkus leidybos, atvirosios prieigos, autorių teisių klausimais.

METODAS. Mūsų tyrimui pasirinktas nedidelis regioninis Švedijos universitetas. Doktorantūros teisę turi pusė jo fakultetų. Universitetas taip pat patvirtino leidybos nuostatus, kuriuose mokslininkams rekomenduojama naudoti atvirosios prieigos leidybos ir publikavimo kanalus, reguliuojami kiti su leidyba ir publikavimu susiję dalykai. Talpykla egzistuoja nuo 2006 metų, bet joje suregistruoti leidiniai (per 4000 įrašų) siekia 1974 metus. Svarbiausia mūsų tyrimui tai, kad mokslininkai privalo pateikti duomenis apie savo publikacijas vietos institucinėje talpykloje. Taip pat rekomenduojama įkelti į talpyklą viso teksto dokumentus. Atliekant tyrimą atsakomybė už įvedamų dokumentų duomenis nebuvo pakankamai aiški ir bibliotekininkai turėjo tikrinti, ar mokslininkai pateikia išsamius ir tinkamus bibliografinius duomenis. Talpyklos duomenys buvo naudojami daliniam vidinių mokslo išteklių skirstymui padaliniam.

Kad atsakytume į įvade iškeltus klausimus, naudojome duomenis, surinktus tokiais metodais:

1. Atlikta trijų šimtų institucinės talpyklos įrašų analizė. Įrašai atrinkti atsitiktinai iš visų talpykloje sukauptų įrašų.
2. Išanalizuota vienuolika interviu su aktyviais mokslininkais, dirbančiais inžinerijos, socialinių mokslų, slaugos, informacinių technologijų ir dizaino srityse. Šiuo atveju aktyvūs mokslininkai apibrėžiami pagal didžiausią publikacijų skaičių per praėjusius metus. Interviu metu naudota apklausa apie kritinį atvejį.
3. Apdorotos 230 mokslininkų pateiktos anketos. Prieigai prie anketos naudota internetinė *Survey Monkey* paslauga. Universiteto rektorius išsiuntė mokslininkams specialų prašymą dalyvauti apklausoje. Po penkių priminimų į anketą atsakė 26 proc. respondentų. Šiuo atveju kvietimas dalyvauti apklausoje buvo išsiųstas tiems universiteto darbuotojams, kurie turėjo nors vieną publikaciją per pastaruosius trejus metus.
4. Tyrimo darbas pradėtas keturiais interviu su leidybos grupės nariais. Šią grupę bibliotekos direktoriaus siūlymu 2006 m. sudarė rektorius kaip forumą, kuriame aptariami leidybos reikalai ir nustatomi strateginiai prioritetai. Interviu tikslas – nustatyti, kaip leidybą ir publikavimo klausimus suvokia asmenys, atsakingi už universiteto leidybos nuostatus ir taisykles.

ŠVEDIJOS REGIONINIO UNIVERSITETO MOKSLINIŲ REZULTATŲ PUBLIKAVIMO PRAKTIKA

INTERVIU SU LEIDYBOS GRUPĖS NARIAIS REZULTATAI. 2007 metais universiteto rektorius patvirtino leidybos ir publikavimo nuostatus, kurie atitinka pagrindinius vyriausybinių institucijų keliamus valstybės finansuojamų mokslo tiriamųjų darbų skelbimo reikalavimus ir Berlyno deklaracijos rekomendacijas⁴⁰. Šiuose nuostatuose fiksuojamas siekis didinti universiteto mokslinio darbo matomumą ir nacionaliniu, ir tarptautiniu lygiu. Todėl ypatingas dėmesys skiriamas institucinės prieskyros nurodymui, taip pat skatinamas publikavimasis tarptautiniuose didelio prestižo leidiniuose, kurie leidžia gretutinį publikavimą arba savarankišką archyvavimą viešose talpyklose. Rekomenduojama skelbti straipsnius per atvirosios prieigos kanalus, kai tik tai įmanoma. Tokie nuostatai atitinka ir universiteto bibliotekos vadovų poziciją, kuria jie siekia įtvirtinti atvirosios prieigos idėją ir praktiką tarp universiteto mokslininkų.

⁴⁰ *Berlin declaration on open access to knowledge in the sciences and humanities* [interaktyvus]. Berlin: Max Planck Society, 2003 [žiūrėta 2013 m. birželio

5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlin_declaration.pdf>.

Visi keturi leidybos politikos formavimo grupės respondentai puikiai žinojo šiuolaikinės mokslo leidybos problemas ir reiškė gana griežtas nuomones apie esamą jos būklę bei situacijos valdymo būdus. Visi sutiko, kad būtina turėti aiškius leidybos ir straipsnių publikavimo nuostatus. Jie privalo gerinti prieigą prie universitete atliktų mokslinio tyrimo rezultatų ir didinti universiteto matomumą. Be to, nuostatuose turi būti numatoma gerinti institucinės talpyklos kokybę ir viešinti universiteto tyrimo grupes bei projektus.

Ekonominiai veiksniai, ypač mokslo išteklių paskirstymas universiteto viduje pagal publikavimo ir citavimo rodiklius, yra reikšmingas tuo, kad padeda kontroliuoti publikacijų kiekius ir kanalus. Tačiau visi respondentai pabrėžė būtinybę ieškoti būdų, kaip paveikti visų universitetų vadovybę, kad visi valstybės finansuojamų mokslo projektų rezultatai būtų prieinami atvirosios prieigos kanalais. Tokią politiką turėtų įgyvendinti kiekvienas universitetas ir visi kartu.

Išteklių paskirstymas mokslininkams pagal pasiektus rezultatus vertinamas kaip teigiamas, bet leidybos kontekste jis tampa prieštaringas. Su publikacijomis siejamas finansavimas turėtų sustiprinti pozicijas tų mokslininkų, kurie skelbia straipsnius „geruose žurnaluose, nors tai visiškai formalus vertinimas ir ne visada teisingas“ (R1). Pirmiausia neįmanoma nurodyti mokslininkams, kur jie turėtų skelbti darbus. Nors bendros organizacijos nuostatos ir veikia mokslininkų sprendimus, tačiau daugelis jų naudojami savo asmeniniais tinklais arba vadovaujasi tam tikros disciplinos tradicija (pvz., leidžia monografijas ir vadovėlius). Kai bendri išteklių paskirstymo būdai prieštarauja nusistovėjusiai tradicijai, priimti darbuotojams tokias permainas yra daug sunkiau. Be to, išteklių paskirstymas pagal rezultatus prieštarauja oficialiai nuostatai, kuri ypač palaiko atvirąją prieigą. Vienas respondentas pareiškė:

griežtai prieštarauju konkurencingam išteklių paskirstymui, nes jis mažina mokslinio tyrimo kokybę, yra ideologiškai ydingas ir nesilaiko etikos principų. (R3)

Kiti taip pat pripažino įtampas tarp dviejų reikalavimų ir nurodė ryšį tarp Mokslo tarybos reiškiamo atvirosios prieigos palaikymo ir galimybės skelbti publikacijas aukšto rango atvirosios prieigos žurnaluose, kuri šiuo metu yra gana ribota. Taip pat buvo pabrėžta, kad tokie prieštaringi reikalavimai verčia mokslininkus eiti į ne visada jiems malonius kompromisus (R3).

Kitas visų pastebėtas prieštaravimas buvo susijęs su universiteto profesine taisyklėmis orientacija. Publikacijų skelbimas aukšto rango moksliniuose žurnaluose suvokiamas kaip kliūtis pasiekti profesionalų auditorijas ir taikyti mokslo rezultatus praktiškai, nes

vietos ir regiono įmonėms reikia pateikti tyrimų rezultatus tokia forma, kurią jos galėtų naudoti, o tai jokiū būdu nėra straipsnis ISI duomenų bazės žurnale. Anglų kalba taip pat tampa kliūtimi, nes nenorima naudotis užsienio kalbos, taip pat ir anglų, tekstais. (R4)

Dalyvavimą viešuose debatuose respondentai suvokė kaip svarbų sąlytį su viešojo sektoriaus profesijomis ir problemomis. Visais šiais atvejais jie pareiškė bendrą nuomonę, kad universitetas turėtų rasti galimybių vietoje neutralizuoti bendros išteklių skirstymo sistemos neigiamus padarinius:

Mums reiktų drįsti pasirengti nuosavą profesijų universitetui tinkamą strategiją ir mažiau kreipti dėmesio į tradicines akademinio vertinimo formas. (R2)

Galime šiek tiek pakeisti vidinius modelius <...> tačiau mūsų galimybes riboja bendrai turimi ištekliai. (R1)

Vienas iš respondentų taip pat nurodė:

mūsų universitete yra daug skirtingų tyrimo sričių, jų darbuotojai dirba ir publikuoja skirtingai: kai kurie – daugiau taikomiosiose profesinėse srityse, kiti ... seka akademinė tradicija. Nereiktų bandyti sukišti jų visų į vieną griežtą sistemą. (R2)

Pirmiau aptartos įtampos rodo, kad universiteto mokslinio tyrimo reikalavimus reiktų derinti ir su išoriniais veiksniais, ir su universiteto leidybos nuostatais. Šį uždavinį respondentai nurodė kaip dar neišspręstą. Jie taip pat atsižvelgė į būtinybę derinti mokslinio tyrimo ir leidybos nuostatus universitete, kurį sudaro labai skirtingi padaliniai.

Vienas inžinerijos mokslų tyrinėtojas paskelbia septyniolika straipsnių per metus. Socialiniuose moksluose tai neįmanoma. Todėl turime rasti geresnių palyginimo būdų. (R1)

Visai neaišku, kaip traktuoti meno kūrinius ir meno tyrimus – kaip paroda gali ... konkuruoti su straipsniais? (R10)

Tačiau pripažįstama, kad kiekvienas modelis turi griežtai reikalauti „konkretaus mokslinės veiklos rezultato“ (R2).

Tyrime buvo svarbu įvertinti, kaip nuostatai funkcionavo per visą laikotarpį nuo 2007 metų. Du respondentai manė, kad leidybos nuostatai svarbūs kaip universiteto pristatymas praktinėms profesijoms. Šiuo požiūriu juos galima vertinti kaip „iš dalies pavykusius“ arba „nelabai pavykusius“. Vienas iš respondentų nuostatų

sėkmę vertino lygindamas su investicijomis, ir pagal šį kriterijų leidybos ir straipsnių publikavimo rezultatai atitinka įdėtas investicijas (R1).

Visi respondentai nurodė, kad skleisti mokslo rezultatus visuomenei galima įvairiais, ne tik spaudos kanalais. Universiteto serija „Mokslas profesijoms“ ir bendri taikomųjų mokslų seminarai gerai žinomi regione. Intensyvus darbas su profsąjungomis ir profesinėmis draugijomis garantuoja informacijos sklaidą praktikai geriau negu mokslinės publikacijos. Profesinės konferencijos, biuleteniai, bendri projektai – tai efektyvūs informacijos sklaidos profesinėms bendrijoms kanalai. Verslo tinklai taip pat svarbūs, nes daugeliu atvejų jie teikia finansavimą mokslo projektams. Regione jie stiprūs, tačiau universitetui iš esmės trūksta stiprių tarptautinių verslo ir akademiinių tinklų.

Respondentai nurodė būtinybę kontroliuoti, ar sėkmingai įgyvendinami universiteto leidybos nuostatai. Rezultatus galima kontroliuoti per institucinę talpyklą, kuri labai tinka bendroms publikacijų tendencijoms nustatyti, tačiau reikėtų griežčiau vertinti įvesties proceso kokybę. Universiteto padaliniai griebiasi tvarkyti publikacijas tik metų pabaigoje, todėl į institucinę talpyklą įkeliami labai mažai viso teksto dokumentų. Šio proceso sėkmė taip pat priklauso nuo to, ar universiteto nariai žino leidybos ir publikavimo nuostatus, ypač dėl atvirosios prieigos. Informacijos apie šiuos nuostatus skleidimas ir propagavimas visais kanalais turėtų daryti įtaką publikavimo sprendimams ir publikacijų registravimui talpykloje.

Vienas iš respondentų nurodė, kad universitetas turi daug mokslo valdymo darinių (tarybas, komitetus, profesorių grupes ir pan.), tad jie galėtų imtis atsakomybės ir skleisti informaciją apie atvirąją prieigą ir leidybos nuostatus.

Didžiausių sunkumų kelia viso teksto publikacijų deponavimas institucinėje talpykloje. Griežtesni nuostatai ir išteklių skirstymo modelis galėtų padėti įveikti mokslininkų inerciją. Kita vertus, visomis įmanomomis priemonėmis reikėtų skatinti gausesnes publikacijas. Mokslininkams taip pat reikalinga juridinė pagalba pasirašant autorių teisių sutartis be embargo laikotarpių ir administracinė pagalba registruojant ir deponuojant publikacijas. Vienas iš respondentų pasiūlė įsteigti premiją už publikacijas ir atsižvelgti į leidybos rezultatus skiriant finansavimą projektams kaip „geriausią botagą“ (R2).

Tačiau respondentai nemanė, kad universitetas turėtų mokėti autorių mokesčius ir tokiu būdu remti atvirosios prieigos leidybą. Jie verčiau pritarė universiteto subsidijuojamų žurnalų leidybai, nors ir sutiko, kad sudėtinga pasiekti tokių leidinių tarptautinį pripažinimą.

INTERVIU SU MOKSLININKAIS REZULTATAI. Kiekvienas mokslininkas apklausos metu gavo dvi savo paties publikacijas, surastas vietinėje talpykloje. Jų prašyta atsakyti į klausimus apie šių konkrečių publikacijų skelbimo

motyvus, leidėjo arba žurnalo pasirinkimo kriterijus, autorių teisių problemas ir išdėstyti bendrą nuomonę apie leidybą. Pagrindiniai motyvai, dėl kurių buvo pasirinktas vienas ar kitas leidybos kanalas, pateikiami 1 lentelėje. Kaip matome, pagrindiniai motyvai yra susiję su žurnalo turiniu arba auditorija, kuriai mokslininkai nori pristatyti tyrimo rezultatus. Leidėjo arba žurnalo prestižas taip pat yra svarbus veiksnys, kaip ir asmeninio tinklo įtaka. Nors atviroji prieiga nebuvo tarp svarbiausių pasirinkimo kriterijų, vis dėlto ji figūruoja tarp svarbių veiksnių.

Reikia paminėti, kad tik keturiais atvejais iš trylikos, kai darbai buvo paskelbti komerciniuose žurnaluose, autoriai svarstė atvirosios prieigos alternatyvas. Ypač jautrūs šiam klausimui buvo inžinerijos mokslų atstovai, kurie teigė, kad visada publikuoja atvirosios prieigos žurnale, turinčiame aukštą poveikio koeficientą (angl. *impact factor*), jei tik toks atsiranda. Vis dėlto svarbiausias kriterijus jiems buvo poveikio koeficientas.

1 LENTELĖ. Leidybos kanalo pasirinkimo motyvas (paminėtas bent tris kartus)

	Leidybos kanalo pasirinkimo motyvas	Kiek kartų paminėtas
1.	Žurnalas pagal straipsnio temą ar mokslo šaką	8
2.	Galimybė pasiekti tikslinę auditoriją	7
3.	Geros reputacijos, matomas, svarbiausias leidėjas arba žurnalas	5
4.	Aukštas poveikio koeficientas (<i>impact factor</i>)	5
5.	Leidėjas pasiūlė įteikti publikaciją	4
6.	Prašymas arba idėja, kilusi po konferencijos	4
7.	Publikavimo trukmė	3
8.	Atvirosios prieigos leidinys	3
9.	Specialios tematikos žurnalo numeris arba straipsnių rinkinys	3

Respondentų konkretų elgesį galima paaiškinti jų požiūriu į atvirąją prieigą. Tarp vienuolikos respondentų neatsirado nė vieno, kuris nepalaikytų tokios prieigos kaip mokslo rezultatų platinimo priemonės, ypač jei projektai buvo finansuoti valstybės lėšomis. Kai kurių nuomonės buvo labai kategoriškos:

Tai labai geras reikalavimas. Mes dirbame universitete, o ne privačioje kompanijoje, todėl viskas, ką darome, turi būti skaidru ir prieinama visuomenei. (S3)

Manau, kad tai akivaizdu. Mane samdo valstybė, todėl tyrimų rezultatai turi duoti naudos visuomenei. Man tai nesudaro jokių sunkumų. Būtų nenormalu manyti, kad viską reikia laikyti paslapyje. Mokslo rezultatus reikia skleisti kuo plačiau. (S2)

Tai natūralu. Tai kokybės kontrolės dalis, o mokslas, be kita ko, yra sudėtinis (angl. *cumulative*).

Reikia žinoti, ką daro kiti mokslininkai. Be to, taip galima greičiau padidinti citavimų skaičių. Jei nori, kad tavo cituotų, turi pasistengti, kad žmonės rastų tavo darbus. Tai dvipusio esimo gatvė: nori sužinoti, ką daro kiti, ir nori, kad kiti naudotų tavo darbą. (S11)

Kiti respondentai buvo santūresni ir dažniausiai pritarė, kad tai „gera politika“. Vienas respondentas pageidavo „kad reikalavimai publikuoti atvirosios prieigos šaltiniuose nebūtų perdaug griežti. Reikia skelbtis ten, kur yra skaitytojų. Jei niekas tavęs neskaito, tai jau negerai. Tačiau tokios rekomendacijos yra svarbios.“ (S6)

Ne visi respondentai buvo pakankamai gerai susipažinę su atvirosios prieigos koncepcija ir nematė jokių ypatingų su ja susijusių prieštaravimų. Vienas manė, kad atviroji prieiga svarbiausia ekonomiškai silpnoms šalims, kitas tapatino atvirąją prieigą tik su publikavimo mokesčių imančiais komerciniais žurnalais. Kai kurie kiti teigė, kad vienintelė atvirosios prieigos alternatyva yra institucinės talpyklos, ir nepripažino jų kaip mokslo darbų publikavimo formos. Vienas iš respondentų buvo įsitikinęs, kad komerciniai žurnalai moka didelius pinigus už straipsnių recenzavimą, ir reiškė nepasitenkinimą, kad atvirosios prieigos žurnalams reikia dirbti be atlyginimo. Įdomu tai, kad aistringai atvirąją prieigą remiančių ir atsargiai ja abejojančių individų negalima sutapatinti su kokia nors mokslo šaka ar sritimi. Jų nuomonių pasiskirstymas nerodo jokio aiškaus vaizdo pagal priklausomybę kuriam nors mokslo padaliniiui ar disciplinai. Nors ir būta kai kurių nuomonių skirtumų dėl atvirosios prieigos įgyvendinimo, respondentai nurodė, kad publikuoti straipsnius atvirosios prieigos kanalais yra: „svarbu“ – 1 respondentas ir „labai svarbu“ – 10 respondentų.

Didžioji dauguma respondentų pripažino, kad esama autorių teisių sutarčių apribojimų. Visi, kurie publikavo tyrimus atvirosios prieigos leidiniuose (septynios publikacijos iš dvidešimties), žinojo, kad šiuo atveju nereikia pasirašyti jokios sutarties (vienu atveju reikėjo pasirinkti licencijos rūšį) ir kad nėra jokių straipsnio vėlesnio naudojimo apribojimų. Keturi respondentai nepatyrė jokių nepatogumų dėl autorių teisių sutarčių, nes paskelbė vienus darbus tuoj pat pereidavo prie kitų temų, arba dėl to, kad buvo įsitikinę, jog tai natūrali publikavimo sąlyga, veikianti daugelį metų. Kitais atvejais apribojimus atsverdavo gaunama nauda (pasiekiamą auditorija, žurnalo rangas ir pan.). Kita vertus, keturi autoriai labai gerai žinojo autorių teisių sutarčių apribojimus, ir jei tik būdavo galimybė, rinkdavosi tokio pat aukšto rango atvirosios prieigos žurnalą. Du iš jų manė, kad labai neteisinga, jog savo darbą paskelbęs autorius negali toliau jo naudoti kaip tinkamas. Vienas buvo įsitikinęs, kad autorių teisė visada turi priklausyti autoriui.

Tačiau atrodo, kad visi respondentai su autorių teisių sutartimis elgėsi nerimtai. Dažnai jie net negalėjo prisiminti, ar pasirašė kokią nors sutartį. Tik vienas res-

pondentas, kuris susidūrė su tam tikrais sunkumais ją pasirašydamas, gerai atsiminė visą procesą. Jei sutartys būdavo pasirašomos, respondentai nesaugodavo tos sutarties kopijos, nežinodavo, ar ją tebeturi, ir nė vienas negalėjo prisiminti, kur ją padėjo: „kažkur turi būti“, „gal kur nors kompiuteryje“ – buvo dažniausi atsakymai į šį klausimą. Vienas respondentas pareiškė, kad autorių teisė visiškai neįdomi ir būtų kur kas paprasčiau, jei viskas būtų atvirai prieinama.

Vienas įdomiausių šios respondentų grupės bruožų buvo tai, kad nors jie visi demonstravo puikią leidybos reikalų išmaną, septyni iš vienuolikos nenutuokė apie universiteto leidybos nuostatus. Du kiti turėjo apie juos šiokių tokių supratimą, bet atsakydami į klausimą, ar ką nors apie juos žino, pasirinko variantą „nežinau“. Trys žinojo, kad tokie nuostatai yra, bet vienas nebuvo tikras, ar jo žinios pakankamai patikimos.

ANKETINĖS APKLAUSOS REZULTATAI. Apklausos rezultatai iš esmės patvirtino tai, ką sužinojome iš interviu. Dauguma respondentų (82 proc.) teigė, kad susiduria su sunkumais, kai ieško tinkamo leidinio paskelbti kūrinį, 69 proc. respondentų niekada nesusimąstė, kad reikėtų spausdintis atvirosios prieigos leidiniuose. Dauguma atvejų (71 proc.) autorių teisės į mokslinio tyrimo rezultatą perduodamos leidėjui ir maždaug tokia pat dalis respondentų žino apie tai, kokius apribojimus naudoti savo kūrinį dėl to patiria autorius (77 proc.). Kita vertus, 23 proc. nieko nežino apie tokius apribojimus. 47 proc. atsakiusių patvirtino, kad išsaugo autorių teisių perdavimo dokumentą.

Atsakymo į klausimą, kokie atvirosios prieigos leidybos kanalai turėtų pirmenybę publikuojant straipsnį, buvo siūlomi trys variantai: 1. Publikavimo mokestis žurnalui, kad vėliau jis būtų visiems prieinamas laisvai; 2. Paskelbimas atvirosios prieigos žurnale, kuris neima jokio publikavimo mokesčio; 3. Leidinio deponavimas atvirosios prieigos institucinėje arba dalykinėje talpykloje. Respondentų prašoma pažymėti labiausiai priimtina, antrą pagal pasirinkimą ir trečią pagal pasirinkimą variantus.

Dominuojantis pirmasis pasirinkimas buvo straipsnio publikavimas atvirosios prieigos žurnale, kuris nereikalauja mokesčio iš autoriaus; antroje vietoje pasirenkamas skelbimas atvirosios prieigos talpykloje ir tik trečioje vietoje liko komercinių žurnalų imamas autorių publikavimo mokestis, kad vėliau straipsnis būtų atvirai prieinamas auditorijai. Žinoma, ne visada egzistuoja visos trys galimybės, o renkantis publikavimo kanalą iš tikrųjų tenka atsižvelgti į įvairius veiksnius, tad realus pasirinkimas gali skirtis nuo idealaus noro. Tačiau respondentai labai nedviprasmiškai palaikė tikrą atvirąją prieigą.

Publikacija atvirosios prieigos žurnaluose be mokesčio nurodoma kaip didžiausias prioritetas, o reikalavimas mokėti už publikaciją sukėlė respondentų pasipiktinimą, kurį jie išreiškė tokiais žodžiais:

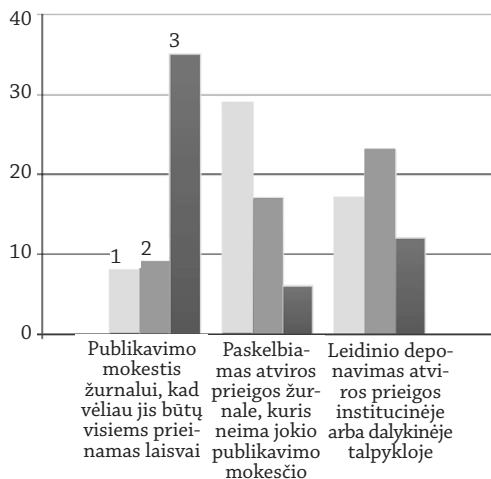
Kodėl reikėtų mokėti žurnalams, jei šie nemoka už recenzavimą?

Šis pasiūlymas man visai nepatinka. Kodėl turėčiau mokėti?... Negalima imti mokesčio už tai, kad patektum į leidinį... Tai atrodo kažkaip... na, lyg mokėtum, kad tavo darbą išspausdintų? Ne, tai nėra normalu.

Aš griežtai prieš mokesčius už publikavimą. Niekada nesutiksiu atiduoti komerciniam žurnalui mokesčių mokėtojų pinigų.

Tai netinkamas kelias ekonomiškai silpniems veikėjams. Juk turi ieškoti pinigų apmokėti publikavimą. O jei pamąstytumė iš esmės, tai tiesiog didelių leidėjų penėjimas.

Suskirstykite tris atviros prieigos leidybos formas pagal priimtinumą. 1 žymi jums labiausiai priimtina, 3 – mažiausiai priimtina formą

PAV. Atvirosios prieigos kanalų prioritetai

parašė, kad nieko apie talpyklą nežino. Turint galvoje talpyklos vaidmenį mokslininko gyvenime, į tokias pastabas būtina atkreipti dėmesį. Kiti respondentai, regis, manė, kad leidėjai neleidžia talpyklose deponuoti viso teksto dėl autorių teisių, nors šiuo metu dauguma leidėjų tokio deponavimo nedraudžia. Net septyniasdešimt procentų respondentų tvirtino, kad deponavo savo publikacijos kopiją institucinėje talpykloje. Kai kurie manė, kad jų asmeninis kompiuteris arba fakulteto failų bendrai naudojama sistema ir yra talpykla, nors paprastai šis terminas tokia prasme nevartojamas. Nė vienas nepamainė jokios dalykinės talpyklos, bet tik šešiolika respondentų atsakė į šią klausimo dalį. Mažiau kaip trečdalis (29 proc.) paskelbė savo kūrinius atviroje tinklo svetainėje, o iš šių net 71 proc. neprasė leidėjų leidimo tai padaryti.

Kita vertus, kai kurie respondentai, nors ir teikė prioritetą nemokamiems atvirosios prieigos žurnalams, kėlė jų priklausomybės klausimą. Norint leisti bet kurį žurnalą, reikia turėti išteklių, tad atvirosios prieigos žurnalų finansavimas turi būti visiškai skaidrus, o informacija apie jį pateikiama aiškiai.

Aštuoniasdešimt procentų respondentų manė, kad institucinė talpykla suteikia prieigą prie universiteto mokslininkų rezultatų „labai gerai“ arba „pakankamai gerai“. Tik šeši respondentai pasirinko variantus „nelabai gerai“ arba „visai negerai“. Tačiau dešimt asmenų nusprendė pakomentuoti atsakymą (nors komentaro prašoma tik neigiamo atsakymo atveju), o pastabos atskleidė tam tikrą talpyklos panaudos neaiškumą. Pavyzdžiui, penki respondentai

TALPYKLOS ĮRAŠŲ ANALIZĖ. Iš vietinės institucinės talpyklos atsitiktinės atrankos būdu buvo pasirinkta 300 įrašų. Iš jų 29 proc. buvo konferencijų ir seminarų pranešimai, 23 proc. – žurnalų straipsniai. Šeši įrašai buvo tušti (kitaip sakant užpildytas tik pradmens laukas), o vienas iš talpyklos buvo išimtas. Taigi nerasta septynių (arba 2,3 proc.) įrašų. Kaip 300 įrašų pasiskirstė pagal „prieinamumą“, parodyta 2 lentelėje.

Gana didelė įrašų dalis (101, arba 33,67 proc. \pm 5 proc.) pasirodė prieinama per vienokios ar kitokios atvirosios prieigos šaltinius: institucines ar kitas talpyklas, žurnalus, projektų svetaines, leidėjų svetaines, autorių tinklalapius ir pan.

2 LENTELĖ. Institucinės talpyklos įrašų prieinamumas

Prieinamumas	Įrašų skaičius	Procentas
Atviroji prieiga	101	33,67
Spauda	72	24,00
Nežinomas	63	21,00
Prenumerata	55	18,33
Trūkstamas	6	2,00
Išimtas	1	0,33
Judantis vaizdas	1	0,33
n/a	1	0,33
	300	100,00

Tyrimo požiūriu gana svarbu tai, kad tyrėjų komanda visai nerado 21 proc. (66) talpyklos įrašų realių dokumentų ar šių dokumentų bibliografinių aprašų kituose šaltiniuose. Išsamios paieškos žiniatinklyje ir duomenų bazėse baigdavosi tuo, kad buvo randamas vienintelis įrašas universiteto institucinėje talpykloje, iš kurios jį ir paėmėme. Net penkiasdešimt penki tokie įrašai (79 proc. iš visų nerastų kituose šaltiniuose) buvo apie konferencijų ir seminarų pranešimus, bet rasti duomenų nei apie pranešimą, nei apie pačią konferenciją buvo neįmanoma. Tuo atveju, kai į institucinę talpyklą neįkeltas pats publikacijos tekstas, ji gali būti laikoma neegzistuojančia.

Išvados

Švedijos universitetų leidybos ir publikavimo nuostatus iš esmės veikia mokslo finansuotojų reikalavimai skelbti mokslo rezultatus atvirosios prieigos šaltiniuose, kad šie būtų prieinami ir naudojami kuo platesnės auditorijos. Kartu taip siekiama didinti universitetų matomumą nacionaliniu ir tarptautiniu lygmeniu. Kita vertus, universitetai nesiekia griežtai reglamentuoti mokslininkų

pasirinkimų, atsižvelgdami į prieštarigus mokslo vertinimo ir viešosios prieigos reikalavimus. Tiriamajame universitete taip pat siekiama atsižvelgti į skirtingas mokslo šakų ir disciplinų publikavimo tradicijas, taip pat nepamiršti mokslo rezultatų taikymo praktikoje reikmių. Tai matyti iš analizuotų leidybos bei publikavimo nuostatų ir interviu su universiteto leidybos politikos formuotojais.

Mažame regioniniame Švedijos universitete mokslininkai nėra labai gerai susipažinę su universitete galiojančiais leidybos ir publikavimo nuostatais. Labiausiai jų pasirinkimus veikia disciplinos tradicijos ir publikavimo patirtis. Geriausiai su mokslinės leidybos situacija, reikalavimais ir teikiamomis galimybėmis yra susipažinę daugiausia straipsnių ir kitų publikacijų skelbiantys mokslininkai nepriklausomai nuo srities, kurioje dirba. Jie naudoja daugiau publikacijos galimybių ir net specialiai ieško kanalų, kurie leistų pasiekti tikslinę auditoriją. Rečiau mokslinius straipsnius publikuojantys mokslininkai dažniausiai naudoja pažįstamus leidybos kanalus arba asmeninius tinklus (individualų pakvietimą publikuoti medžiagą ar prisidėti rašant knygą).

Interviu ir anketinė apklausa parodė, kad tyrinėto Švedijos universiteto mokslininkai remia atvirosios prieigos idėją ir gali daryti etiška tinkamus pasirinkimus abstrakčiomis aplinkybėmis. Tačiau kai kurie mokslininkai silpnai išmano bendruosius atvirosios prieigos klausimus, neskiria jos nuo komercinių žurnalų leidybos, nesupranta talpyklos vaidmens teikiant prieigą prie tyrimo rezultatų visam pasauliui. Nors atviroji prieiga remiama iš esmės, tačiau jos užtikrinimo priemonės netaikomos, nes nepakankamai suvokiama pačių mokslininkų atsakomybė už atvirosios prieigos įgyvendinimą ir kokybę.

Duomenų bazės analizė parodė, kad daugelis tyrimo rezultatų tiesiog aprašomi bibliografiškai, bet elektroninė kopija neįkeliamą. Nemaža dalis šių įrašų yra konferencijų medžiaga, kurios negalima rasti niekur, net atlikus labai išsamią paiešką.

Nors akademinės bendruomenės narių supratimas apie informacinį raštingumą laikomas savaime suprantamu dalyku, tyrimas atskleidė esmines žinių spragas, susijusias su institucinės talpyklos vaidmeniu ir kokybe, atvirąją prieigą, komercinės leidybos praktika. Mūsų nuomone, šie dalykai sudaro esmingą mokslininkų informacinio raštingumo dalį. Reikia pripažinti, kad tai, ką suvokiame kaip informacinį raštingumą, Švedijos akademinėje bendruomenėje pasiskirstę netolygiai. Dalis mokslininkų yra labai kompetentingi ir leidybos bei atvirosios prieigos klausimus išmanantys žmonės, kurių bibliografiniai gebėjimai stebėtinai puikūs. Kita dalis – tai žmonės, stokojantys tokios kompetencijos, bet jos ir nepasigendantys. Abiejų tipų mokslininkų yra visose mokslo srityse, joks akivaizdus šio pobūdžio žinių skirtumas tarp įvairių disciplinų mokslininkų nenustatytas.

1. *Berlin declaration on open access to knowledge in the sciences and humanities* [interaktyvus]. Berlin: Max Planck Society, 2003. 4 p. [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlin_declaration.pdf>.
2. BJÖRK, B. C.; WELLING, P.; LAAKSO, M.; MAJLENDER, P.; HEDLUND, T.; et al. Open access to the scientific journal literature: situation 2009. *PLoS ONE* [interaktyvus], 2010, vol. 5, no. 6, e11273 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <doi: 10.1371/journal.pone.0011273>.
3. BJÖRKLUND, C.; ERIKSSON, J.; LUNDE, P.; SVENSSON, A.; ÅSTRÖM, A. *Parallellpublicering av vetenskapliga artiklar. Slutrapport PAVA-projektet* [interaktyvus]. Stockholm: Kungliga Biblioteket, Programmet för OpenAccess.se, 2009 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.kb.se/Dokument/Om/projekt/open_access/pava_slutrapport_090402.pdf>.
4. BORGMAN, C. L. (ed.). *Scholarly Communication and Bibliometrics*. Newbury Park, CA: Sage Publications, 1990.
5. DALLMEIER-TIESSEN, S.; DARBY, R.; GÖRNER, B.; HYPOELAE, J.; IGO-KEMENES, P.; KAHN, D.; LAMBERT, S.; et al. *Highlights from the SOAP project survey. What Scientists Think about Open Access Publishing* [interaktyvus]. Deponuota 2011 m. [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://arxiv.org/abs/1101.5260>>.
6. GILBERT, J. Attityder till open access-publicering. Svenska forskares svar i SOAP. *Biblogg: om livet på Chalmers bibliotek* [interaktyvus]. Göteborg: Chalmers, 2011 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://blog.lib.chalmers.se/2011/04/01/attityder-till-open-access-publicering-svenska-forskares-svar-i-soap/>>.
7. GREIG, M. Achieving an ‘enlightened’ publications policy at Glasgow. *Serials* [interaktyvus], 2009, vol. 22, no. 1, p. 7–11 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <doi: 10.1629/227>.
8. HARNAD, S. Post-Gutenberg galaxy: The fourth revolution in the means of production of knowledge. *Public-Access Computer Systems Review*, 1991, vol. 2, no. 1, p. 39–53.
9. HICKS, Diana. Evolving regimes of multi-university research evaluation. *Higher Education*, 2009, vol. 57, no. 4, p. 393–404. In *The selected works of Diana Hicks* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://works.bepress.com/diana_hicks/2>.
10. HICKS, D. Performance-based university research funding system. *Research Policy*, 2012, vol. 41, p. 251–261. In *The selected works of Diana Hicks* [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://works.bepress.com/diana_hicks/27>.
11. HICKS, D. The dangers of partial bibliometric evaluation in the social sciences. *Economia Politica*, 2006, vol. 23, no. 2, p. 145–162. In *The selected works of Diana Hicks* [interaktyvus]. [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://works.bepress.com/diana_hicks/9>.
12. INGWERSEN, P. The international visibility and citation impact of Scandinavian research articles in selected social science fields: the decay of a myth. *Scientometrics*, 2000, vol. 49, no. 1, p. 39–61.
13. KRONMAN, U.; SVENSSON, A. *Open access in Sweden* [interaktyvus]. OpenAir Portal, 2012 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.openaire.eu/en/open-access/country-information/sweden>>.
14. LINDH, K.; WIKLUND, G. *Open access för humanister och rättsvetare: en kartläggning av publiceringspolicy och praxis inom nordisk utgivning. Slutrapport*. Lund: University of Lund, 2010.
15. MCCABE, M. J.; SNYDER, C. M. Academic journal prices in a digital age: a two-sided market model. *Journal of Economic Analysis and Policy*, 2007, vol. 7, no 1, article 2 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://mc>

cabe.people.si.umich.edu/McCabeSnyder-Digital2007.pdf>.

16. MCCABE, M. J.; SNYDER, C. M.; FAGIN, A. Open access versus traditional journal pricing: using a simple platform market. Model to understand which will win (and which should). *Journal of Academic Librarianship*, 2013, vol. 39, no. 1, p. 11–19.
17. MACEVICIUTE, E. Review of: Morrison, Heather. *Scholarly communication for librarians*. Oxford: Chandos Publishing, 2009. *Information Research* [interaktyvus], 2009, vol. 14, no. 4, review no R359 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://informationr.net/ir/reviews/revs359.html>>.
18. MOOR, G. *Survey of University of Toronto faculty awareness, attitudes and practices regarding scholarly communication: a preliminary report* [interaktyvus]. Toronto: University of Toronto, 2011 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://hdl.handle.net/1807/26446>.
19. MORRISON, H. *Scholarly communication for librarians*. Oxford: Chandos Publishing, 2009. xviii, 245 p.
20. SHORLEY, D.; JUBB, M. (eds.) *The future of scholarly communication*. London, UK: Facet Publishing, 2013. Chapter 9.
21. SVENSSON, A. *Open Access vid svenska lärosäten – en enkätundersökning* [interaktyvus]. Stockholm: Nationell Samverkan, Kungliga biblioteket, 2011. 51 p. [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.kb.se/dokument/Om/projekt/open_access/2011/OA%20enkat%2020111010.pdf>.
22. TILLERY, K. *Study of subscription prices for scholarly society journals: society journal pricing trends and industry overview* [interaktyvus]. Lawrence, Kansas: Allen Press, Inc, 2012. 19 p. [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://allenpress.com/system/files/pdfs/library/2012_AP_JPS.pdf>.
23. WAAIJERS, L.; KVÆRNDRUP, H. M. *Evaluation of OpenAccess.se, The Swedish national OA programme 2006–2009* [interaktyvus], 2009 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.kb.se/Docs/about/projects/openaccess/EvaluationOase_LWaaijers_HMKvaerndrup.pdf>.
24. WILSON, T. D.; MACEVICIUTE, E. Conference report: Third Nordic Conference on Scholarly Communication, Lund 24–25 April, 2006. *Information Research* [interaktyvus], 2006, vol. 11, no. 3, conf 1 [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://InformationR.net/ir/11-3/conf1.html>>.

INSTITUTIONAL REPOSITORY AND PUBLICATION OF UNIVERSITY RESEARCH RESULTS: A CASE OF A SWEDISH REGIONAL UNIVERSITY

Elena Macevičiūtė, Thomas D. Wilson

Summary

The article presents a study that is based on the statistical analysis of the data from the university institutional repository, on the analysis of the university documents regulating the publishing of research results, interviews with the policy makers in the university and with active researchers, as well as the analysis of the survey data collected from the research staff.

The problem that the study holds in focus was introduction and perception of open access publishing among researchers. This problem was related to the general publishing policy in Swedish universities and the policies of research funding on the national and institutional levels. The actual

study was carried out as a case study of a medium regional university in Sweden. The university holds research rights in several research areas and supports open access through institutional publishing policy. The study included several methods that helped providing answers to the following questions:

- What are the provisions of the University management that lead to the formulation of the policy requirements for publishing research results?
- What is the impact of publishing policies on the actual publication of research results?
- How do the researchers perceive the publishing policy of the University, the requirements and open access?
- What do the researchers know about the functions of the institutional repository at the University and the repository data quality problems?

The results of the study show that the publishing policy of the university seeks to increase the visibility of the university in scholarly communication, create open access to the research results of the university and improve the quality of published documents. It also emphasizes the responsibility of researchers for the quality of publications and the data that represents them. The knowledge of the university researchers about the publication processes and the potential of open access, about the consequences of the transfer of copyright to publishers or other processes related to modern scholarly communication is rather limited. Though their attitudes towards open access are positive, the responsibility of a researcher for implementation of open access and the quality of the data or documents accessible through it is not recognized. Successful implementation of the publishing policies in the university require continued information literacy education for researchers and increased consultations about publishing changes. This could become a natural extension of library functions related to both its work with institutional repository and information literacy.

Īteikta 2013 m. rugpjūčio mėn.